

УДК 347.4

<https://doi.org/10.34142/23121661.2023.38.14>orcid.org/0000-0003-2488-742X

© Сприндис С.І., 2023

orcid.org/0000-0001-9858-489X

© Протопопова Я.С., 2023

С.І. Сприндис, Я.С. Протопопова**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ У ДЕЯКИХ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ****S.Sprindis, Ya. Protopopova****FORMATION AND DEVELOPMENT
OF THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM
CHILDREN IN SOME EUROPEAN
COUNTRIES**

Анотація. У статті «Становлення та розвиток системи соціального захисту дітей у деяких європейських країн» розглянута проблема прав і свобод дітей, яка займає одне з важливих місць у міжнародних відносинах. Проаналізовано захист прав дитини, який значною мірою обумовлений тим, наскільки суспільство поінформовано про права дітей, які умови склалися у суспільстві для їх розвитку. Також увагу зосереджено на аналізі етапів еволюційного становлення та розвитку системи соціального захисту дітей у деяких європейських країнах. Констатовано зародження правових форм влаштування дітей вже у княжу добу. Аналіз світового досвіду формування системи соціального захисту дітей переконує нас у тому, що захист прав дітей, зміна умов їхнього життя в суспільстві – це важлива турбота кожного дорослого громадянина, усіх громадських організацій, у якій сфері вони не діяли б. Нехтуючи ж правами дітей сьогодні, ми прирікаємо їх на труднощі в майбутньому, але й позбавляємо себе надії на підтримку, розуміння, повагу і стабільність. Проаналізовано нормативно-правові акти, що складають законодавство про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа. Автором при дослідженні питання «Становлення та розвиток системи соціального захисту дітей у деяких європейських країн» проаналізовано і досліджено історичний аспект розвитку та становлення соціального захисту дітей у країнах європейського союзу, особливо після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, має величезне практичне значення для України. Також досліджено зміст та розвиток соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Польщі. Запропоновано врахування досвіду Польщі у вирішенні окреслених проблем. Сучасна Польща має власний підхід до соціального забезпечення дітей. Категорія дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, серед соціально-вразливих верств населення законодавчо не виокремлюється. Еволюція

системи соціального захисту дітей відбувалася протягом тривалого часу від неорганізованих заходів до сучасних удосконалених систем на рівні держави.

Ключові слова: соціальний захист; дитина-сирота; дитина позбавлена батьківського піклування; становлення; законодавство; правове регулювання; захист.

Annotation. The article "Establishment and Development of the System of Social Protection of Children in Some European Countries" deals with the issue of children's rights and freedoms, which is one of the most important in international relations. The author analyses the protection of children's rights, which is largely determined by the extent to which society is aware of children's rights and the conditions prevailing in society for their development. Attention is also focused on the analysis of the stages of evolutionary formation and development of the system of social protection of children in some European countries. The author notes that the legal forms of child placement originated in the princely era. The analysis of the world experience in the formation of the system of social protection of children convinces us that the protection of children's rights and changing their living conditions in society is an important concern of every adult citizen and all public organisations, no matter what area they operate in. By neglecting children's rights today, we not only condemn them to difficulties in the future, but also deprive ourselves of hope for support, understanding, respect and stability. The article analyses the legal acts that make up the legislation on social protection of orphans, children deprived of parental care and persons from among them. In the course of studying the issue of "Establishment and development of the system of social protection of children in some European countries", the author analyses and investigates the historical aspect of the development and establishment of social protection of children in the European Union, especially after the signing of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, which is of great practical importance for Ukraine. The article also examines the content and development of social protection of orphans and children deprived of parental care in Poland. It is proposed to take into account the experience of Poland in solving these problems. Modern Poland has its own approach to social welfare of children. The category of orphans and children deprived of parental care is not distinguished by law among socially vulnerable groups of the population. The evolution of the system of social protection of children has taken place over a long period of time from unorganised measures to modern, improved systems at the State level.

Keywords: social protection; orphan; child deprived of parental care; formation; legislation; legal regulation; protection.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема прав і свобод дітей займає одне з важливих місць у міжнародних відносинах. Захист прав дитини значною мірою обумовлений тим, наскільки суспільство поінформовано про права дітей, які умови склалися у суспільстві для їх розвитку.

Складне соціально-економічне становище значної кількості населення світу, ослаблення виховної функції сім'ї загострили проблеми соціального захисту дітей. Діти, у яких у ранньому віці пригнічується почуття власної гідності, безпеки та довіри, залишаються в небезпеці, як фізичній, так і психологічній, протягом усього свого життя.

Історичний аспект розвитку та становлення соціального захисту дітей у країнах європейського союзу, особливо після підписання Угоди про асоціацію

між Україною та Європейським Союзом, має величезне практичне значення для України.

Розглядаючи сучасний стан інституту соціального захисту дітей, історичний досвід країн Європи вказує на необхідність використання уроків минулого. Незважаючи на різноманітність раніше порушених дослідниками тем, не всі аспекти цієї проблеми розкрито повною мірою.

Це спонукало провести дослідження соціального захисту дітей саме у історичному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Становленню та розвитку системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у європейських країнах фахівцями присвячено багато наукових праць. Однак ці роботи найчастіше були спрямовані на вузькопрофільне вивчення конкретних питань. В нашій роботі ми використовували праці таких вчених, як Бурлака О., котра вивчала зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з точки зору можливості його використання в Україні [1]; Турчанової Т.М., яка вивчала зарубіжний досвід становлення та розвитку виправних заходів для неповнолітніх правопорушників [2]; Улюкаєвої І.Г., яка вивчала процес розвитку дошкільної освіти [3].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розкрити особливості зарубіжного досвіду становлення та розвитку соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та визначити можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система безконтрольної роздачі милостинь, перехід від натурального господарства до грошового в середньовіччі призвело до утворення професійних жебраків. У більшості європейських держав усвідомили необхідність переходу соціального захисту найбідніших верств населення, особливо дітей, від церковної підтримки до державної. Безумовно, кожна держава проходила цей шлях відповідно до своїх традицій становлення та розвитку.

Так, першою спробою з боку держави перейти від церковної неконтрольованої благодійної діяльності до централізованої державної системи соціального захисту можна вважати час правління Генріха VIII (король Англії з 22.04.1509 р. по 28.01.1547 р.).

Справа в тому, що за Генріха VIII число жебраків збільшилося з двох причин. По-перше, епідемії, що терзали Англію, дещо ослабили і населення почало зростати. По-друге, частина ченців і людей, які працювали в монастирях, не змогли або не побажали знайти інші джерела існування і влилися до бродягів. У 1530 році Генріх підписав закон про покарання жебраків та волоцюгів. З одного боку, цей акт посилював покарання за жебракування:

колодки замінювалися на батоги, а у разі неодноразових порушень винному і зовсім загрожувала смертна кара. З іншого боку, цей закон не був абсолютним злом. Навпаки, в ньому нарешті провели чітке розмежування між тими, хто не міг працювати, і працездатними людьми, які хотіли брати участь у жебракуванні. Генріх VIII ухвалив: «немічні бідні», тобто ті, хто не в змозі себе забезпечити (за віком чи станом здоров'я), не повинні вмирати з голоду. Вони отримували офіційне право просити милостиню, але тільки в межах своєї сотні. Ці люди також могли розраховувати на допомогу від парафіяльних властей. Усі репресивні заходи стосувалися винятково про «закоренілих жебраків» (*sturdy vagabonds*). Пропонувалося здійснювати реєстрацію осіб, які живуть за рахунок милостині та зобов'язувати місцеву владу здійснювати відрахування до фондів для бідних [4].

Королева Єлизавета (королева Англії і Ірландії с 17.11.1558–24.03.1603 г.) зробила певну кодифікацію законів та указів щодо соціального захисту, об'єднавши їх у єдиний "Закон про Бідних".

Необхідно звернути увагу, що в історії законів про бідних в Англії та Уельсі прийнято розрізняти «Старий Закон про Бідних» та «Новий Закон про Бідних». Старим Законом про Бідних якраз і став ухвалений за часів правління Єлизавети I "Закон про Бідних". Новий Закон про Бідних був прийнятий у 1834 році, який суттєво змінив стару систему, замінивши локальну хаотичну систему управління високо централізованою системою, з упором на створення великих робітничих будинків [5].

Буржуазна революція в Англії (середина XVII століття) призвела до появи абсолютно нових видів, які раніше не існували, робіт, до яких стали залучати дітей. Одним із перших, хто звернув увагу на питання про соціальний стан дітей та необхідність їх навчання, став англійський філософ Джон Локк (29.08.1632–28.10.1704 р.). Локк склав проект закону про бідних, у якому вказував, що слід "застосовувати жорсткі заходи проти жебраків і волоцюгів, які отримують допомогу від парафій, змушувати ледарів працювати" [6]. Він запропонував цілу систему покарань, яким вважав за можливе "не піддавати лише дітей до 14 років: їх треба влаштовувати в робітничі школи" [6]. На думку Локка, у кожному приході слід організувати робітничі школи, куди обов'язково направляти тих дітей (з 3 до 14 років), батьки яких звертаються за допомогою до приходу. Ці діти харчуватимуться у школі лише «хлібом досхочу».

У холодну пору, якщо це буде визнано потрібним, можна додавати до цього трохи теплої кашки. "І цю їжу діти повинні відпрацювати: прясти, в'язати і т. д. Вироби дітей потрібно продавати, і це окупатиме їх утримання. Особливо важливо, що дітей зі школи дуже зручно водити до церкви під наглядом вчителів, що стане сильним виховним засобом. Майстри збоку зможуть

брати собі учнів за плату, що вноситься до школи. Отже, діти працюватимуть на майстрів та фабрикантів" [6].

З погляду сьогодення дана ініціатива не виглядає прогресивною, але необхідно враховувати, що Локк вперше висунув «теорію» залучення дітей, батьки яких звертаються за допомогою до приходу, у своєрідні інтернати, де об'єднано навчання грамоті, виховання і праця, причому працю підконтрольну.

Великий внесок у проблему соціального захисту дітей зробив англійський філософ Роберт Оуен (14.05.1771–17.11.1858 р.). У віці 20 років він уже керував текстильною фабрикою в англійському місті Манчестер. Це перше комерційне підприємство виявилось успішним саме завдяки соціальним експериментам. Він на власному досвіді захищав створення соціального, економічного та політичного середовища на службі людей. На його думку, середовище людини є найважливішим чинником у розвитку виробничих сил. Тільки так буде можлива істинна рівність можливостей у новому суспільстві, яке виникла в результаті промислової революції. Оуен був переконаний, що роки дитинства є вирішальними у формуванні людського характеру, тому дітей необхідно починати виховувати якомога раніше. Він заборонив приймати на роботу дітей віком до 10 років. Саме тому невдовзі після переїзду в Нью-Ленарк Оуен відбудував і 1 січня 1816 відкрив «Новий інститут для освіти характеру». При цьому інституті були ясла для малюків до 2-х років, особлива група від 2 до 6 років, що відповідає сучасному дитячому садку продовженого дня, наступна група до 10 років, яка відповідає початковій школі в сучасному розумінні. Більше того, діти від 10 до 17 років, які працюють на фабриці, навчалися у вечірніх класах. Для дорослих працівників було організовано вечірні курси [7, с. 135].

Із середини XIX ст. в Англії впроваджуються адресні програми допомоги, серед яких діти і молодь визначалися серед пріоритетних категорій захисту. У цей період набули розвитку робітничі школи для вуличних дітей, засновані на ідеї про те, що лінь є основою для розпусти, а праця – найкращі ліки проти них. Тому в цих школах домінувало навчання ремесл [1, с. 60].

В інших європейських країнах (Німеччині, Швеції, Данії, Фінляндії) соціальний захист, як система законодавчих, економічних і соціальних гарантій, сформувався до кінця XIX ст. Так, у Німеччині канцлер О. Бісмарк підписав кілька соціальних законів, у яких держава гарантувала захист у разі інвалідності, хвороби, нещасного випадку на виробництві тощо. Певні заходи передбачалися і для молоді, яка працювала на підприємствах: вікові обмеження, заборона використання праці у шкідливих умовах тощо. До соціального законодавства Отто фон Бісмарка відноситься: Закон про страхування від нещасних випадків на виробництві 1881 р., Закон про лікарське страхування

1884 р., Закон про страхування робітників від нещасних випадків 1881 р., [8, с. 13].

Також слід зазначити, що Німеччина по праву вважається батьківщиною дитячих садків. Німецький педагог, теоретик дошкільного виховання Фрідріх Фребель (21.04.1782–21.06.1852 р.) відкрив заклад, який і започаткував виховні заклади для дітей дошкільного віку, який у 1840 р. називав «дитячим садком». За задумом Ф. Фребеля, цей заклад «мав не тільки забезпечувати догляд за дітьми дошкільного віку, а й проводити відповідні їхній сутності та потребам заняття, зміцнювати їхні тіла, вправляти їхні органи відчуття, ґрунтовно знайомити їх із природою та людством, направляти їхні серце й душу» [9, с. 66].

При дослідженні історичного аналізу розвитку системи соціального захисту дітей ми дійшли висновку, що у Франції, у ХІХ ст. питання захисту дітей ґрунтувалися на так званій «карцерній системі», суть якої зводилася до того, що створювалися спеціальні колонії для бідних, безпритульних та злиденних дітей, оскільки вони були основною масою поповнення кримінальних спільнот. Основним законом, що регулював у Франції примусове виховання, був «Закон про освіту і заступництво молодих ув'язнених» (*loi sur L'education et le patron age des jeunes detenus*) від 5 серпня 1850 р. "Режим колонії нічим не нагадував тюремних порядків. Усе в цих закладах було розраховано на честолюбство неповнолітніх і на заохочення бажання стати самостійними хліборобами" [2, с. 411].

Стосовно дітей дошкільного віку, то у Франції були поширені так звані «материнські школи». Відкривши 1771 р. притулок для маленьких дітей у селищі Вогехаз, місцевий пастор Оберліні започаткував заклади, які й почали називати материнськими школами. Діти, які знаходились у цих школах, переважно проводили час у іграх, співах, молитвах і водночас їх навчали письму, читанню, ручної праці. Здобувши широке визнання на початку ХІХ ст. материнські школи з'явилися й у Парижі. Вони одразу отримали офіційне визнання та були підпорядковані урядовій інспекції. "В 1848 р. було визнано, що ці заклади є освітніми, а не благодійними, й перейменовано на «материнські школи» (*ecoles maternelles*)" [3, с. 226].

Кінець ХІХ ст. характерний тим, що дитячі садки з'явилися й інших країнах Європи – Швейцарії, Бельгії, Нідерландах. При цьому цікавим є той факт, що стали створюватися школи для дітей, які мали якісь відхилення як у фізичному, так і розумовому розвитку. Однією з перших установ для дітей з поганим зором було створено в Парижі в 1780 р., а перші установи для глухонімих дітей у Парижі та Лейпцигу в 1760 р. У 1841 році було відкрито школу для розумово відсталих дітей в Абендберзі (Швейцарія), в 1842 р. було відкрито аналогічну школу при Берлінській школі глухонімих [10, с. 3].

Найцікавішим для України, на нашу думку, є досвід організації та розвитку соціального захисту дітей у Польщі, яка також має давні традиції опікунсько-виховних закладів. Так, ще наприкінці середньовіччя система допомоги дітям-сиротам у цій країні була добре розвинена. Покинутими дітьми та сиротами займалися лікарні для дорослих, установи опіки при парафіях. У 1717 р. священиком Г. Баудоніним побудовано дитячий притулок, який діяв до 1732 р. Пізніше цей заклад стали називати Немовлям Ісуса. Його утримання здійснювалося за рахунок пожертвувань, а чисельність сиріт досягала 1 тис. осіб. З 1729 р. цю тенденцію підхопила масонська ложа, надаючи благодійність для всіх, хто її потребував. Система соціального захисту дітей у Польщі розвивалася швидко. У 1814 р. з ініціативи П. Ле Фокса було відкрито Варшавське благодійне товариство, яке вже в 1874 р. мало під опікою 19 дитячих будинків, у яких виховувалося 1500 дітей. У міжвоєнний період значну роль відігравали Товариство сиротинських гнізд, діяльність якого полягала в направленні дітей у прийомні сім'ї, а також Робітниче товариство друзів дітей, завдання якого полягало в допомозі сім'ям у вихованні дітей. У 1932 р. у Польщі діяло 887 установ та інститутів для дітей-сиріт, у яких перебувало близько 45 тис. вихованців. Однак цей інтенсивний розвиток виховної системи над дітьми-сиротами перервався в роки Другої світової війни. Сучасна Польща має власний підхід до соціального забезпечення дітей. Категорія дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, серед соціально-вразливих верств населення законодавчо не виокремлюється. Лише Законом Республіки Польща "Про соціальну допомогу" статтею 7 визначено, що дітям-сиротам соціальна допомога надається у двох формах: грошовій та натуральній, до натуральної форми – одяг і продукти харчування [11].

Висновки. Розуміння важливості соціального захисту найнезахищеніших верств населення змінювалося залежно від розвитку суспільної свідомості. Щоб зрозуміти існуючі в державі соціально-правові моделі соціального захисту населення, необхідно вивчити історію розвитку соціального захисту населення як інституту громадянського суспільства у світі. Еволюція системи соціального захисту дітей відбувалася протягом тривалого часу від неорганізованих заходів до сучасних удосконалених систем на рівні держави. Період XVII–XXI ст. характеризується значними змінами стосовно дітей, основу яких покладено на забезпечення умов реалізації їхніх прав і свобод. Важливим було відкриття благодійних установ, шкіл, виправних колоній, а також соціальних служб, які захищають права та інтереси дітей. Аналіз світового досвіду формування системи соціального захисту дітей переконує нас у тому, що захист прав дітей, зміна умов їхнього життя в суспільстві – це важлива турбота кожного дорослого громадянина, усіх громадських організацій, у якій сфері вони не діяли б. Нехтуючи ж правами дітей сьогодні, ми прирікаємо їх на труднощі в

майбутньому, але й позбавляємо себе надії на підтримку, розуміння, повагу і стабільність.

Література.

1. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. № 1, 2020, с. 59-64.
2. Турчанова Т.М. Зарубіжний досвід становлення та розвитку виправних закладів для неповнолітніх правопорушників (XVIII ст.) URL : [file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B9/Downloads/782-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1356-1-10-20190418%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B9/Downloads/782-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1356-1-10-20190418%20(3).pdf) (дата звернення 08.09.23).
3. І.Г. Улюкаєва. Світовий процес розвитку дошкільної освіти та його вплив на становлення вітчизняної теорії і практики (XIX – початок XX ст.), с. 222-233, URL : file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B9/Downloads/iryna_polishchuk..pdf (дата звернення 09.09.23).
4. Внутрішня і зовнішня політика Генріха 8 URL : <http://dovidka.biz.ua/genrih-8-vnutrishnya-ta-zovnishnya-politika> (дата звернення 28.08.23).
5. Розвиток трудового і соціального законодавства в Англії. URL : <http://yport.inf.ua/razvitie-trudovogo-sotsialnogo-zakonodatelstva-50176.html> (дата звернення 28.08.23).
6. Джон Локк і його роль виховання у розвитку особистості. URL : <http://um.co.ua/8/8-9/8-91259.htm> (дата звернення 05.09.23).
7. Бойко А. Роберт Оуен та його педагогічні думки. Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. № 19, 2013, с. 134-137.
8. Бадида А.Ю. Розвиток соціального законодавства в Німеччині (друга половина XIX століття). С. 12-14 URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/pdf> (дата звернення 06.09.23).
9. Лубенец Н. На родине Фребеля. Дошкольное воспитание. 1911. № 7. С. 524-537. URL : <https://dnpgov.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/lubenets-n-d/bibliohrafiya/> (дата звернення 08.09.23).
10. Сімкіна О.В. Основні засади та історичні етапи становлення й розвитку соціального забезпечення (на прикладах країн Європи та України). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-4/doc/3/22.pdf> (дата звернення: 11.09.2023).
11. Соціальні універсальні послуги в Польщі. URL: <https://referatss.com.ua/work/socialni-universalni-poslugi-v-polshhi/> (дата звернення: 11.09.2023).